

Una conseqüència notable de l'any Eiximenis

NOTES

Josep E. Rubio

La celebració d'efemèrides és una ocasió propícia per a donar impuls al coneixement de la figura i de l'obra dels autors clàssics. Els especialistes es queixen sovint del caràcter més aviat efímer que acostumen a tenir aquestes celebracions; efímer en el sentit que a l'empenta del primer moment, a l'eufòria dels congressos, exposicions i publicacions de tota mena sobre l'objecte de l'homenatge, segueix un refredament que sembla tornar la situació a l'estadi anterior a l'any dedicat a la figura en qüestió. Qui sap si per aquest motiu «l'any de X» sol començar, cada vegada més, uns mesos abans de l'inici oficial del calendari, i encara allargar-se una mica més enllà del 31 de desembre del mateix any; com si hom volgués prendre embranzida perquè la feina esmerçada pugui sobreviure a l'efemèride, més enllà del temps programat.

Però fariem mal de pensar que tot és fum d'estopa en aquests fastos. Per molt que als estudiosos ens agrada que tots els

anys foren, extraoficialment almenys, l'any del nostre autor preferit, o l'any del nostre àmbit de recerca (és a dir, que es mantingués sempre el ritme i el nivell d'exigència en l'estudi del nostre tema, que ja se sap que sempre és el més important de tots), el cert és que l'ocasió pot servir per a estimular camps de recerca que hom pensava exhaurits, o poc interessants. Dedicar un any a un autor implica fer una doble tasca: la intensificació de la recerca amb trobades, congressos i publicacions erudites, per una banda, i la divulgació a la societat, per una altra, a través d'exposicions i de l'elaboració de materials didàctics i audiovisuals, per exemple. Totes dues són una mateixa cosa, dues cares d'una mateixa moneda: fer visible l'autor és fer visible que darrere els coneixements divulgats hi ha una tradició acadèmica que els fa possible. I aquesta tradició es pot veure enfortida amb alguns dels resultats, sovint amagats, de la producció de materials de tota mena que estimula la celebració de l'efemèride.

Recentment hem tingut la celebració de l'any Francesc Eiximenis, amb motiu del sisè centenari de la seua mort, l'any 1409. Oficialment doncs, l'any Eiximenis fou el 2009, però fins avui arriba l'onada dels treballs endegats aleshores. No es tracta

Josep E. Rubio és professor de Filologia Catalana a la Universitat de València. És autor, entre altres, de *Les bases del pensament de Ramon Llull* i editor (amb A. Fidora) de *Introduction to Ramon Llull*.

potser d'un dels autors més coneguts del gran públic. L'èxit de la seua obra als segles XV i XVI, destacable a València, no es correspon amb el desconeixement general de què ara és objecte, fins i tot entre els lectors cultivats. El nucli dur dels seus escrits és teològic, i això pot explicar el canvi, ja que el pes de la religió en els assumptes socials i culturals al nostre temps queda més desdibuixat (si bé encara és present) respecte als temps d'Eiximenis. Però si bé ell era un teòleg de formació, va posar els seus coneixements al servei dels interessos de la societat del seu moment per oferir una fonamentació teològica a l'economia, a l'urbanisme, a la guerra, i a qualsevol altre assumpte candent en una època en què la perspectiva teològica anava molt més enllà de l'estricta espai religiós i era necessària per a explicar els resultats del moviment convuls de la història. Eiximenis era sobretot un divulgador, un gran divulgador, un comunicador de masses com podia ser-ho el seu contemporani Vicent Ferrer, un altre teòleg que també va renunciar a romandre en l'àmbit clos i elitista de l'alta teologia escolar en llatí per a baixar a la plaça pública i parlar en vulgar. La diferència entre tots dos frares rau en el vehicle comunicatiu: oral en el cas del dominic, escrit en el cas del franciscà. Però l'obra d'Eiximenis, com ha demostrat Albert Hauf, es pot considerar com un sermó escrit i, com la de Sant Vicent, va arribar també de manera eficaç al seu públic: els laics.

Francesc Eiximenis va tenir una relació especial amb la ciutat de València. Pràcticament hi va passar els darrers vint-i-cinc anys de la seua vida, de 1383 a 1408, any en què va acudir al Concili de Perpinyà, ciutat on va morir. El fruit literari més

conegut d'aquesta relació és el *Regiment de la cosa pública*, però altres textos avui no tan coneguts com el *Llibre dels àngels*, autèntic «best-seller» del moment, foren tant o més influents en la societat valenciana del segle XV. Era necessari doncs celebrar l'efemèride, i l'Acadèmia Valenciana de la Llengua acordà nomenar Francesc Eiximenis «Escriptor de l'any» el 2009. Com a conseqüència, es preparen exposicions, materials didàctics, obres teatrals... Però també edicions d'obres del frare, com una del *Regiment de la cosa pública* bilingüe, en català i castellà, per difondre el text en l'àmbit castellanoparlant, i una altra de la mateixa obra en versió actualitzada de Josep Palomero.

L'aspecte més visible d'aquestes activitats ha sigut, a València, el divulgatiu. Destaca especialment l'exposició «Eiximenis (1327-1409) i la seua obra», organitzada per l'AVL en col·laboració amb la Universitat de València. La manera que van triar els organitzadors de mostrar la influència de l'autor en la societat fou posar com a centre de l'exposició els instruments d'aqueixa influència: els llibres d'Eiximenis. Documents, manuscrits i incunables de les obres del menoret donaven compte de l'èxit editorial al segle XV de la producció escrita de l'autor, en la qual hom troba idees fonamentals per a entendre l'evolució de la societat valenciana baixmedieval.

Els llibres, però, contenidors de les idees, són inaccessibles al gran públic. Els exposats, valuosos incunables, no poden ser fullejats ni llegits, és obvi. Tancats en vitrines, hom pot admirar simplement alguna pàgina oberta. Alguns panells al voltant de la sala oferien però resums condensats, en poques frases, d'alguns aspectes del vast

programa eiximenisià contingut en els milers de pàgines impreses: el suposat «precalvinisme» de l'autor, les seues idees polítiques o el model de societat en general que proposa la seua obra.

Una obra doncs encara tancada en bona mesura en les parets d'un museu, o millor, encofrada entre les cobertes de venerables còdexs antics que llegien els nostres avantpassats, aquells que van veure la construcció de la porta dels Serrans o de la nova Llotja dels mercaders. S'ha de dir, però, que l'edició cada vegada més freqüent de llibres i d'antologies d'Eiximenis adreçades al públic en general està trencant aquesta impressió de distància o d'allunyament si més no temporal. La publicació de les versions del *Regiment de la cosa pública* abans esmentades, o la de l'antologia *Llibres, mestres i sermons* de l'editorial Barcino, aproximen sens dubte als interessos del lector actual les pàgines més sorprenents i divertides del teòleg que, a més, era un gran escriptor i un excel·lent prosista. I no només entre el públic valencià o català en general: l'obra d'Eiximenis fou traduïda i divulgada a moltes llengües europees, la seua influència va anar més enllà de les nostres fronteres. Seguint la petjada d'aquella fama internacional del nostre autor, i com a «tast» de l'any eiximenisià, l'editorial Barcino, en col·laboració amb la britànica Tamesis, va publicar en 2008 una excel·lent antologia traduïda a l'anglès per Robert Hughes.

Aquest avanç en la divulgació de l'obra d'Eiximenis corre paral·lel a la progressió en l'edició crítica del seu corpus en l'àmbit acadèmic. També en aquest espai erudit l'any Eiximenis ha tingut el seu efecte. El més destacat fou la celebració del Congrés

Internacional «Francesc Eiximenis, sis-cents anys (1409-2009)» que va tenir lloc a la Universitat de Girona el novembre de 2009. Especialistes d'arreu del món s'hi va aplegar per parlar de les darreres recerques al voltant de la problemàtica diversa que planteja la immensa obra del menoret, i que inclou qüestions com l'atribució dubtosa d'alguns títols.

És precisament a Girona des d'on es porta endavant el projecte d'edició crítica del text més ambiciós i emblemàtic d'Eiximenis, l'enciclopèdia *Lo Crestià*. No és fàcil editar Eiximenis. El ritme d'aparició dels títols potser no és tan ràpid com alguns voldrien, però cal anar a poc a poc i sobre segur en una tasca tan complexa. I malgrat que el gruix de les obres encara resta inèdit, s'ha avançat molt en els darrers anys, i hom espera encara més progressos en els pròxims. Sovint insistisc en la importància de la tasca filològica, callada, quasi amagada, però imprescindible per poder fer visible al gran públic el pensament d'un autor del passat i establir-ne un diàleg amb el present. Un impuls a les edicions crítiques eiximenisanes seria també un bon resultat de la celebració dels sis-cents anys. És un bon moment per a posar una fita en la història de la transmissió dels textos en manuscrits i en edicions al llarg d'aquests segles.

Una publicació recent s'ocupa precisament del que és la matèria primera de l'editor de textos medievals: els manuscrits. Es tracta del *Catàleg dels manuscrits de les obres de Francesc Eiximenis, OFM, conservats en biblioteques públiques (Volum 1: Descripció dels manuscrits)* (Barcelona, Institut d'Estudis Catalans – Facultat de Teologia de Catalunya, 2012). És un volum de 1088 pàgines que recull, amb correccions i

ampliacions, el treball prèviament publicat en els números de la revista *Arxiu de Textos Catalans Antics* corresponents als anys 2009 i 2010. Onze estudiosos en són els responsables: Jaume de Puig i Oliver, Josep Perarnau, Gemma Avenoz, Lourdes Soriano, Carme Clausell, Pilar Gispert-Saüch, David Guixeras, Eva Izquierdo, Sadurní Martí, Xavier Renedo i Raquel Rojas. A primer cop d'ull, tal volta li semblaria al lector no especialitzat, però interessat en Eiximenis, que es tracta d'una aportació col·lateral, secundària, un producte més de la celebració de fa tres anys. Certament, en obrir les pàgines i mirar-ne alguna a l'atzar pot preguntar-se quin interès pot haver en unes descripcions de manuscrits prou reiteratives i extremament minucioses, que van des de l'enquadrernació (mides de la coberta, material de què està feta, inscripcions, tancadors...), dimensions dels folis, nombre de plecs, fins al contingut del volum amb explicitació detallada de l'*incipit* i de l'*explicit* de cada obra copiada, descripció de la caixa d'escriptura (mides, nombre de línies), tipus de lletra, nombre de mans que han escrit, etc. etc. etc., per fer referència només a alguns dels ítems codificats en la descripció dels manuscrits. Dos-cents dinou en total, aplegats en diverses biblioteques, que contenen obres d'Eiximenis en català, llatí, francès i castellà.

La importància d'aquesta publicació és però destacable. Catalogar, descriure i tenir així ben localitzats els manuscrits és el primer pas per a salvaguardar aquest material que configura l'autèntic ADN de la cultura literària del passat. Sense ells, no hi ha text –i sense el text, no hi ha Eiximenis. Però, a més de la vàlua filològica, els manuscrits en tenen sobretot d'econòmica: són obres

úniques, sovint autèntiques obres d'art, cobejades per col·leccionistes i cares, molt cares. Aquest valor crematístic, unit al simbòlic, condiciona decididament l'accés filològic als objectes que fan de suport al text, als preuats tresors guardats en caixes de seguretat en biblioteques públiques o... ves a saber on en mans privades. La raó de ser dels catàlegs de manuscrits no rau tan sols en el fet que són un instrument fonamental per al filòleg: com expliquen els autors del volum, serveixen també per tenir-los més controlats, per posar algun entrebanc, per modest que siga, al tràfec descontrolat del patrimoni.

De fet, la major part del pròleg al catàleg es dedica a posar davant els ulls del lector la crua realitat amb la qual s'enfronten els especialistes. D'ençà que l'any 1910 Jaume Massó i Torrents publicara un important catàleg, completat amb aportacions com la del P. Martí de Barcelona una dècada després, el llistat de manuscrits eiximenisians disponibles ha variat tant que ha calgut actualitzar-la en un nou catàleg. N'han aparegut de nous, però molts d'altres han desaparegut. I la majoria no durant la guerra, per efecte dels incendis, o dels bombardejos: simplement han desaparegut. S'han esvaït. Han deixat d'estar on se sabia que estaven. De vegades, reapareixen al cap dels anys en un altre lloc: en una subhasta pública, o en una biblioteca privada, sense que hom sàpiga com hi han anat a parar. I si això ha passat (i passa) amb manuscrits conservats en institucions públiques, pensem el que pot passar amb aquells que estan en mans privades. D'entrada, ni tan sols se sap del cert quants en són. Els autors del catàleg s'han centrat exclusivament en els manuscrits als quals han pogut tenir un ac-

cés directe, per bé que sovint limitat i massa condicionat: els manuscrits conservats en biblioteques públiques. Els que resten en mans privades continuen sent, en molts casos, un misteri que a hores d'ara no es pot catalogar tan fàcilment.

I és que, com afirmen els autors del volum, «els manuscrits corren, volen, cremen, són emparedats, desapareixen, emergeixen, van d'un continent a un altre i exciten un grapat de passions humanes. No hi ha individu ni institució immune als perills que els manuscrits, pel sol fet d'existir, desvetllen en l'avidesa dels homes. La descripció detallada d'aquests objectes preciosos pot ser una arma contra el depredador, contra la incúria, contra la ignorància.» Dos-cents dinou d'aquests objectes, els que ens han transmés els textos del *Crestià*, del *Llibre dels àngels*, del *Llibre de les dones*, de la *Vida de Jesucrist*, estan ara com més propers a tots nosaltres. Les descripcions minucioses que

conté el volum fan present els manuscrits fins al punt que podem distingir els uns dels altres a la perfecció sense veure'ls. I quan el especialista els veja, els reconeixerà tot d'una, si porta el catàleg sota el braç.

Però al final, aquests manuscrits han de servir per completar l'edició de les obres d'Eiximenis. Amb el catàleg, l'editor sap on adreçar-se, i que trobarà en cada cas. De vegades hi ha fragments esparsos d'obres amagats entre altres textos: una bona descripció dels còdexs estalvia temps i ajuda a trobar immediatament el material amb el qual bastir l'edició. Aquest catàleg esdevé així una de les millors contribucions de l'any Eiximenis. Qui haja vist l'exposició celebrada a València podrà fer-se una idea de la importància dels testimonis escrits. El catàleg i l'exposició no estan doncs tan lluny un de l'altra: convergeixen en el que és l'objectiu darrer del filòleg, fer intel·ligible el llegat d'un autor. □